

D. MOLNÁR István

Magyar-lengyel kálvinista kapcsolatok – Debrecen és Sárospatak

A lengyelországi reformátusok közössége „Mini-egyház, egyre jobban ismert múlttal, biztos jelennel és jövővel” – olvasható e sorok írójának *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk* (Budapest, 2009) c. könyve V. fejezetének címeként. Hívei nyolc egyházközségben, diaszpórában öt, 400 ezernél több lakosú nagy- és néhány kisvárosban élnek. Számuk az interneten közzétett különböző oldalak szerint maximum három és félezer, minimálisan – valószínűleg csak az istentiszteletekre rendszeresen járó hívőket figyelembe véve – kb. 1200.

Ha így van, kérdés, érdemes-e vizsgálni a magyar-lengyel kálvinista kapcsolatokat. A válasz egyértelműen igen, mert egykor tömegek, néhány száz gyülekezet vallása a református volt. Néhány évvel 1540 után az akkor nagyhatalomnak számító Lengyelországnak, azaz lengyel-litván államnak a mai Belaruszt (Fehér-Oroszországot) és Ukrajna nagy részét magában foglaló hatalmas területén, a viszonylagos toleranciának köszönhetően, szinte egy időben három kálvinista egyház jött létre. Az elsőt az akkori Nyugat-Lengyelországban (Poznań tágabb környékén) 1548-ban és később másutt (így Varsóban is) a hazájukból menekülő Cseh Testvérek *Jednota* (= szövetség, egység) elnevezésű közössége hozta létre. Hamarosan lengyel nemesek is csatlakoztak hozzá. A korabeli Közép- és Dél-Lengyelországban (Lublinhoz és Krakkóhoz közel vagy távolabb) eleve a lengyel nemességnek köszönhetően jött létre református egyház. 1552-öt követően, mágnások pártfogásával ugyanez történt az akkori Litvánia területén, Wilno (a mostani Vilnius) környékén. Itt azért általában nem litvánok voltak az új hit követői, mert addigra a litván, valamint a fehér-orosz nemesek lengyellé asszimilálódtak. A régi Litván Nagyfejedelemség csak földrajzi fogalom, nyelvi és kulturális tekintetben lengyel volt. A három egyház rövidesen szövetségre lépett egymással, a 17. század első felében össze is olvadtak, ezért az évszázad végétől már teljes joggal egy és egységes református egyházzól beszélhetünk.

Az 1660-as évek után, az ellenreformáció felerősödése ellenére, számos gyülekezet maradt. A 17. század második felétől kezdve a cseheken kívül bőven akadtak Közép- és Nyugat-Európából lengyel földre menekülők vagy ott jobb megélhetést remélő emberek: skótok vagy angolok, francia hugenották, svájciak, köztük olaszok, németek, valamint kikeresztelkedett zsidók, sőt kevesen még magyarok is. A hívek száma a 18. század végére, a lengyel állam Oroszország, a Habsburgok és Poroszország általi bekebelezése után csökkent jelentős mértékben. Ekkor két kálvinista egyház létezett, nem csak a lengyelországi, hanem a Wilno székhelyű is, mert az etnikailag részben litván terület szenvedte el a legkisebb veszteséget.

A reformátusok „mássága”, „idegensége”, sőt „ellenségessége” már a 18. században benne volt a köztudatban. Az első világháború után talán még tízezren is voltak. A második világhé-
gést

követően a csehek, illetve cseh származásúak és a németek tömege hagyta el Lengyelországot, így maradt a „mini-egyház”. A hívek jelentős részének neve jól mutatja idegen származásukat.

Voltak-e számottevő kapcsolatok a magyar kálvinistákkal? Ha azt vesszük figyelembe, hogy a Magyar Királyság az első világháború végéig szomszédos állam volt, igenlő választ kell adnunk. Zoványi Jenő debreceni egyháztörténész viszont 1898-ban még azt állította, hogy a protestáns felekezetek közül csak a lengyelföldi ariánusok, vagyis az ellenreformáció győzelme miatt menekülők, Erdélyben már unitáriusoknak nevezett hívek között. Ám a későbbi *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikonban*, legalábbis annak 3. kiadásában (1977) arról is említést tett, hogy Méliusz Juhász Péter (1536 körül – 1572) debreceni püspök együttműködött a krakkói reformátor Thretiuszal, azaz Krzysztof Trecyvel, és hogy 1791-ben Budán a kálvinista zsinat által elfogadott egyházi alkotmányt a lengyel „disszidens”, vagyis protestáns kánonok alapján fogalmazták meg.

Valójában a magyarok már 1887-ben elkezdték a lengyel kötődések kutatását. A lengyelországi egyházi törvénykönyv befogadását egyébként 1818-ban a debreceni püspök is helytelenítette. Más magyarországi kutató 1893-ban a poznańi levéltárban magyar tárgyú kéziratokat és nyomtatványokat talált, amelyek a közeli Leszno városból való protestánsoknak köszönhetően kerültek oda. Közöttük van (Debreceni) Ember Pál (Paulus, 1661–1710) lelkipásztor egyik műve (*Dissertatio historico-theologica enarrans...*, 1703), valamint bizonyos Isaac Basire levele Hartmann lesznoi lelkészhez – a lengyel földre menekült – már katolikus – II. Rákóczi Ferenc haláláról és két epitáfium a magyar fejedelemtől.

Időben Hieronim (Jarosz) Łaski (Laszki, Laskó, Laszky Jeromos, 1495 vagy 1496–1542) az első lengyel kálvinista, aki kapcsolatba került Debrecennel. Főnemes volt, már a 16. század 30-as éveinek első felében mind Lengyel-, mind Magyarországon a vallási újdonságok iránt fogékony, titkoltan lutheránus. A Szepességben a katolikus papok egyik legádázabb fosztogatója és kolostorok megszüntetője. Szapolyai János király követének nevezte ki, és valószínűleg 1529-ben neki adományozta Debrecent. Ő azonban lényegileg nem élt birtokjogával, de a város lakóit rettegésben tartotta. Magával vitte Sike Péter főbíró és két tanácsnokát, akiknek kiváltásáért több ezer aranyforint váltságdíjat követelt és kapott. Egyikük a fogságban meghalt, de ezzel nem törődve Łaski zálogba adta Debrecent. Ugyanezt tette Szapolyai is, miután főurak nyomására megszabadult a lengyeltől. Ő ezután diplomataként a Habsburgok szolgálatába állt. Valószínűleg róla szól a neves reneszánsz költő, Mikołaj Rej (1506–1569) műve, a *Wiersz na śmierć Jarosza Łaskiego* (1541, *J. E. halálára*).

Kálmáncsehi Sánta Márton (1500 körül – feltehetően 1571) 1523–25 között a krakkói egyetemen tanult, hasonlóan számos korabeli magyarhoz. 1545 előtt Krakkóban jelentette meg liturgikus könyvét, majd az évszázad 50-es éveiben lett református lelkész Debrecenben, 1556-tól pedig az itteni székhelyű egyházkerület püspöke. Debrecenben hunyt el.

Méliusz (Melius) Juhász (Somogyi) Péter már említett krakkói együttműködő partnerén kívül igyekezett kapcsolatot tartani Dudich (Dudith) András (1533–1589) protestáns, de valószínűleg nem református tudóssal, akit királyi követként 1565-ben küldtek a régi lengyel fővárosba.

A 16. században élő magyar kálvinisták közül talán Szegedi Kis István töltötte a leghosszabb időt lengyel földön. 1537-től tanult Krakkóban, ahonnan 1540-ben vagy csak két évvel később, már meggyőződéses reformátusként tért haza Debrecenbe. A törökök fogságába esett, de a város segítségével kiszabadult. *Pannoniae luctus*, vagyis *Pannónia siralma* c. műve Krakkóban jelent meg (1544).

Félegyházi Tamás (1540–1586) Debrecen város ösztöndíjával 1561-ben, szintén a régi lengyel fővárosban, egy esztendővel később pedig a sziléziai Boroszlóban, azaz Breslauban,

a mai Wrocławban volt diák. Lelkész, majd püspök lett, ő volt az első jelentős debreceni kálvinista pedagógus. A régi magyar irodalmat kutató Szabó András szóba hozta egy magyar tanulmányban és egy könyvben is (1986, 2004).

Szicszai Hellopaeus Bálint (1550–1575) 1573 és 1575 között debreceni lelkészként szolgált. Már teljesen kálvinista szellemű katekizmusát 1573-ban Krakkóban adta ki. Valószínűleg azért nem Debrecenben, mert azt a magyar királyi cenzúra nem tette lehetővé. A katekizmus megjelenése a buzgó krakkói református nyomdásznak, Maciej Wierzbietanak (1523–1605) köszönhető.

A prédikációíró és zsoltárfordító Szcenci Molnár Albert (1574–1634 vagy 1639) először Debrecenben tanult. A kálvinista tudós 1616-ban családjával együtt Alsó-Sziléziába költözött. Feleségének egy rokona fogadta be őket Boroszlóban és Bytom Odrzański (ma egyszerűen Bytom) városban. Ott, nem tudni, miért, a gimnáziumban nem alkalmazták. Egyik fennmaradt levelében azt írta, hogy egykor Hollandiából hajóval érkezett Gdańskba (Danckába), ahol folytatta tanulmányait, majd onnan utazott Krakkóba. Egy másik levele szerint a tengerparti nagyvárosban szívesen látták és anyagilag is támogatták. Érdekes még 1616-os levele, amelyben megemlíti, hogy társaival együtt vacsora után a sörházba ment ita-lért, és ebben kedvük telt részeg lengyel parasztoznak.

A joggal Sárospatakhoz is köthető I. Rákóczi Györgyről Kovács Endre történész és irodalomkutató így vélekedett: „1643-tól szövődtek a szálak a hatalmas lengyel főúrral, Janus (*helyesen sz betűvel – D. M. I.*) Radziwiłłal (...) Ami különösképpen egybekötötte Erdély fejedelmével: sűríg tartó szilárd kálvinizmusa (...) Radziwiłł készen áll arra, hogy IV. Ulászló halála esetén Rákóczit vagy valamelyik fiát (Györgyöt vagy Zsigmondot) jelölje a lengyel trónra”. A cseh-morva Jan Ámos Komenský (1592–1670), azaz Johannes Amos Comenius élete jelentős, 1628–1655 közötti részét, 1648-tól, mint a Cseh Testvérek egyházának feje, Lengyelországban töltötte. Már 1643-ban hívták Sárospatakra, hogy az iskolát megreformálja, de akkor még nem ment, 1648-ban pedig Rákóczi meghalt.

Utódja az erdélyi fejedelmi székben a szintén kálvinista II. Rákóczi György lett. Ő nem tudott lemondani Lengyelország trónjára kerülésének tervéről, a lutheránus svédekkel szövetkezett, a protestáns államok koalíciójának létrehozásán is gondolkodott. Ebben meghatározó szerepet játszott Comenius, aki e szövetségtől cseh honfitársainak hazatérését remélte. „Már sárospataki működése, 1650–1654 idején az Erdély és Svédország közötti kapcsolatok szorosabbra fonásán fáradozott, tudott Janusz Radziwiłł (...) királyellenes összeesküvéséről, amelynek célja Rákóczi lengyel uralkodóvá választása volt. A litvániai főúr a Cseh Testvérek között is szerzett híveket. Az itteni lengyel nemesek többsége megadta magát az egyik lengyel mágnással érkező svéd csapatoknak. Leszno képviselőjében behódolt neki Comenius is. Csodálattal nézte a svéd katonaságot, elégedetten szemlélte a katolikus papok és szerzetesek menekülését, meg volt győződve arról, hogy Lengyelország és benne a pápisták elpusztulnak. *Panegyrist* írt Svédország uralkodójának, amely inkább kétségbeesett kérés volt a politikai és vallásszabadság visszaállításáért érdekében”.

Érdemes Kovács Endre terjedelmes értékeléséből tovább idézni: „Sárospatak nem annyira az új, átfogó eszmék inspiráló forrása a comeniusi életműben (...) Amit mindehhez hozzáadott, az elsősorban bizonyos korábbi elvek új, változott megfogalmazása s mindenekelőtt a nevelési reformeszmék gyakorlati valóra váltásának nagyszabású kísérlete. (...) a pataki évek jelentősége pusztán azért is megnő szemünkben, hogy most volt első ízben alkalma egy már régebbi idő óta fennálló, bizonyos nevelő-oktató rendszer hagyományait magán viselő, s emellett a közérdeklődés tárgyát alkotó iskolában kipróbálni a maga elveit. (...) Ha nehezen és akadályok között is, (...) a comeniusi elvek győzelmet arattak, s e győzelem nyomán gaz-

dagabb lett az egész magyarországi neveléstudomány. (...) A sok részadat feltárása ellenére, mindmáig maradt elég homályos pont, és Comenius pataki életét illetően még ma is sok a történetileg nem hitelesített állítás, feltételezés. (...) a cseh comeniológia (...) mindeme kérdésekre eléggé negatív választ adott. Általános az a felfogás, hogy Comenius Patakon primitív viszonyokat talált, a talaj itt még nem érlelődött meg az ő haladó nézetei számára, új környezete sem támogatta megértéssel. (...) E megállapítások természetesen nem vonják kétségbe azt, hogy a nagy nevelő életművét tekintve a pataki időszak rendkívül fontos állomás”. *A nagyfényű pataki iskola tervezete* c. írásából kiolvasható, „hogy Comenius a pataki iskolát olyan nevezetes gócpontnak látta, melynek (...) ki kell sugároznia a tudást, a korszerű művelődés fényét egész Magyarországra (...)”. Kovács Endre így folytatja: „1654-ben (...) elbúcsúzott a pataki iskolától. Későbbi írásaiban keserűen emlékezik meg az utolsó pataki időszakról, amelyre rányomta bélyegét pataki küldetésének teljes kudarcra. II. Rákóczi György (...) nem volt hajlandó a súlyos következményű Habsburg-ellenes fellépésre, s ez az egyik legfőbb oka lett Comenius távozásának.”

A híres pedagógus veje, a lengyel Daniel Ernest Jabłoński (1660–1741), az országában élő Cseh Testvérek és a litvániai református egyház szeniora, vallási és politikai művek szerzője, az egész Lengyel Királyság Európa-szerte nagyra becsült képviselője volt. 1703 körül ő vitte Ember Pál már említett művét nyomdába. Hagyatékából (*Spuścizna Daniela Ernesta Jabłońskiego*) tudjuk, hogy élénken érdeklődött a magyarországi felekezetek iránt, és baráti kapcsolatot tartott fenn a katolikus II. Rákóczi Ferencsel, rokonszenvezve annak szabadságtörekvéseivel.

Ember Pál a cívisvárosban is tanult, 1683-tól két évtizeden át volt lelkész Sárospatakon, majd Debrecenben. Könyvtárában megvolt a *Historia Ecclesiae Reformatae...* c. könyv, amely beszámolt a Radziwiłł család életének nagy fordulatairól. Ugyancsak a poznańi levéltárból került elő Kocsi (Csergő) János (1648–1711) debreceni püspök, teológia- és egyháztörténész tanár, valamint költő 1703–1705 körül keletkezett levele.

A szintén református Vay Ádám (1657–1719) főkapitány sárospataki diák volt. Mint II. Rákóczi Ferenc harcostársa, a szabadságháború bukása után családjával együtt, a fejedelem hívására követte őt lengyel földre. Először az ország déli részén bujdosott, majd 1712-ben Gdańskban telepedett le. Az ottani evangélikus templomban temették el, mert református nem volt a nagyvárosban.

A következő magyar-lengyel kálvinista kapcsolatra a lengyelországi református egyház meggyengülése miatt tudomásunk szerint a 20. század elejéig kellett várni, és az is csak közvetve nevezhető lengyelnek. Georg Loesche bécsi teológus professzor *Luther, Melancton und Calvin in Österreich-Ungarn* (Tübingen, 1909) könyvéről van szó, amely egy részének, alapos ismertetésével együtt, Debrecenben megjelent a magyar fordítása: *Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban* (1912). Ez a problémakör talán máig egyetlen szintézise, mégis szinte teljesen elfelejtődött. Negyedik fejezete az akkor már a Habsburgok, majd Poroszország birtokolta Lengyel-Sziléziában lezajlott reformációról, a következő rész pedig a 16–17. századi lengyelföldi kálvinizmusról szól. A Lengyel Köztársaságnak nevezett királyságban egyébként a kálvinista mágnásoknak és olyan szellemi tanácsadóknak volt a legnagyobb tekintélyük, mint a reneszánsz kori költőnek és prózaíróknak, Mikołaj Rejnek, akinek műveiből az évszázad közepétől kálvinista hitére utaló nézetek olvashatók ki. (Számos alkotása magyarul is megismerhető: Mikołaj Rej, Jan Kochanowski, Mikołaj Sep-Szarzyński: *Versei*. Budapest, 1980.)

A lengyelországi reformációról 1916-ban számos cikk jelent meg az *Evangélikus Óralló* c. folyóiratban. Baltazár Dezső (1871–1836) debreceni püspök írt bevezetőt Göde Lajos tá-

bori lelkésznek *Wolhyniában* c. könyvéről, amelyet a cívisvárosban adtak ki (1918). A kötetből szerzőjének azokat a benyomásait ismerhetjük meg, amelyeket az első világháború idején az Osztrák-Magyar Monarchia által birtokolt Galíciában, a régmúltban és a világháborúk között Lengyelországhoz, ma Ukrajnához tartozó vidéken szerzett.

Részletes értékelést kíván a mind Debrecenhez, mind Sárospatakhoz köthető Kis Sándor (1924–2016), Orosháza és a környékbeli falvak lelkésze, aki végrendeletében a „Bodrog-parti Athén” Nagykönyvtárának adta hagyatékát. 1948-ig az akkor még Tisza István nevét viselő debreceni egyetem diákja volt. Idegen nyelveket Svájcban, francia hugenotta gyülekezetben, Gádoros Békés megyei községben egyedül és cseh származású lengyelországi reformátusok körében, sőt északi rokonainknál még finnül is tanult. Így születhetett meg *Képek ismeretlen református egyházak történetéből* (Budapest, 1993) c. könyve. Ennek nagyobb része a lengyelföldi kálvinista egyházzal, annak múltjáról és akkori jelenéről szól. A létező nyolc közül féltucatnyi egyházközséget és nyolc papot ismert meg. Néhány mondatot az ottani reformátusok hazafiasságának is szentelt, ismertetve 11 olyan személy emléktábláját, akiket a szovjetek, hogy lengyel értelmiségieket pusztítsanak el – tettüket a megszálló németekre fogva – 1940-ben a Szmolenszkhez közeli Katyńban kivégeztek. A szerző részletesen ismertette az 1561-es *Breszti* (lengyelül *Brześci*) *bibliát*, amely korábbi fordítás, mint a lengyel katolikusoké. A könyvhöz Csohány János debreceni teológiai professzor írt ajánló előszót. Kis Sándor így fejezte be kis kötetét: „Amíg Makkai László professzor, történész, a debreceni Kálvinista Teológiai Akadémia tanára élt, a magyar református Egyházzal élénk volt a kapcsolat. Néhány évvel ezelőtt csaknem megszakadt, úgy vélem, kárára mindkét egyháznak.”

A kálvinisták folyóiratainak tanúsága szerint jobb volt és napjainkban is az a helyzet. A lengyelországi reformátusok *Jednota* c. folyóirata már 1926-os első évfolyamában megemlékezett a debreceni gályarabok kiszabadulásának 250. évfordulójáról. A lapnak Baltazár püspök 1930-ban, Ludwik Zaunar varsói lelkész pedig négy esztendővel később, Szabó S. József (1862–1944) cívisvárosi gimnáziumigazgató, irodalmi, néprajzi és iskolatörténeti munkák szerzője *Protestantizmus Magyarországon* c., Debrecenben kiadott könyve (1927) alapján írt a magyar református egyház múltjáról és jelenéről. Hangsúlyozta az 1881. évi debreceni zsinat jelentőségét is. A lengyel pap a trianoni döntések következményeit ismertetve kiemelte, hogy a püspök a debreceni Református Kollégiumnak igyekezett pénzt szerezni az USA-ban, majd megemlíti, hogy a kálvinista Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök a város lelkes támogatói voltak.

A Wilno székhelyű református egyház *Szlakiem Reformacji, azaz A Reformáció Útján* c. folyóirata első évfolyamában, 1936-ban nagy terjedelemben méltatta az akkor elhunyt Baltazár Dezső egyház-, iskola- és egyetemszervezői érdemeit, azt, hogy „Debrecenből egyféle Genfet teremtett”. Hangsúlyozta, hogy a püspököt az 1919-es proletárdiktatúra bebörtönözte. Úgy tudta, temetésén több tízezres tömeg volt jelen. Idézett a debreceni római katolikusok nekrológiájából is. A folyóirat „a testvéri nemes nemzet és egyház” veszteségéről írt, ami kivételes eset a két lengyelországi sajtóorgánium történetében. (A világháború kitörése után már nem jelent meg.)

A *Jednota* 1937-ben nemcsak Baltazár utódjának, Maklár Károlynak a megválasztását ítélte méltónak, hanem beiktatásáról is beszámolt. A következő évben Stefan Skierski püspök, aki a lengyelek közül alighanem elsőként használta a „kálvinista Róma” kifejezést, részletesen írt a debreceni Kollégiumról, és megállapította, hogy – a tanárok és hallgatók többségének köszönhetően – az egyetem „református jellegű”. Őt és a már szóba hozott Zaunart meghívták az intézmény elődje megalapításának 400. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepekre, amelyet a wilnai folyóirat is jelzett. 1939-ben, a világháború kitö-

résének esztendejében Incze Gábor (1898–1966) még ismertette Debrecen várost, de a varsói lap megjelenésében – Lengyelország német és szovjet megszállása és a főváros lerombolása, valamint a hívők számának megcsappanása, részben Csehszlovákiába települése miatt, majd az 50-es évek elején politikai okokból is – egy évtizedes szünet következett.

A *Jednota* olvasói 1958-ban értesülhettek Péter Jánosnak a debreceni püspöki funkcióról való lemondásáról és a japán atomcsapásokra emlékező debreceni békekonzferenciáról. Nagyobb terjedelmű anyagot csak öt esztendővel később közölt. *A magyarországi református egyház* c. írást a Nagytemplom és a főutca (valamint egy hortobágyi gémeskút) fotója illusztrálta. Az alapos cikk szerzője hangsúlyozta, hogy a Tiszántúlon a legmagasabb a kálvinisták aránya. Felsorolta a már 400 éves Debreceni Református Teológiai Akadémia legfontosabb adatait: nyolc tanár, körülbelül 60 hallgató, 80 ezer kötetes könyvtár. Hangsúlyozta, hogy itt található az ország talán leggazdagabb református múzeumi gyűjteménye. Egy esztendővel később Jerzy Śliziński varsói szlavista világi jellegű magyarországi úti beszámolóját lehetett megtalálni a folyóiratban. Debrecennek nagy teret szentelt, különös tekintettel a reformációra. A cikk egyik illusztrációja ismét a Nagytemplom (és a „Pusztá”).

Ezt követően megint bő fél évtizedet, 1970-ig kellett várni a „kálvinista Róma” említésére. A református egyházzól szóló, annak a nemzeti történelemben játszott szerepét méltató írás szerzője hangsúlyozta, hogy Debrecenben és környékén él az ország második legnagyobb egyházi közössége, amely sokszor kimutatta hazafiasságát Ausztriával szemben. A cikkíró viszont rosszul tudta, hogy Bartha Tibor (1944–2010) püspököt a fasizmussal való szembenállásának köszönhetően tisztelik. Két esztendővel később a lap hírt adott Bartha 60. születésnapjáról. Ez öt év múlva megismétlődött, azzal a megjegyzéssel, hogy a debreceni egyházi vezető többször járt Lengyelországban. 1987-ben egyébként még nyugdíjba menetelét is megemlítette a *Jednota*.

1976-ban a varsói folyóirat közzétette Makkai László (1914–1989) *A gályarabok kiszabadulásának 300. évfordulóján* c. írását és – a 17–18. századi Otrókoci Főris Ferenc *Furor bestiae...* (magyar fordításban *Fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyítást tevők ellen s azoknak dicsőséges győzedelme*, 1928) c. műve alapján – közölte a kálvinista mártírok krónikáját.

A *Jednota* 1978-ban, a világháború után másodszor, magyar számot állított össze, címlapján ismét a Nagytemplom képével. Bartha Tibor beköszöntőjében felidézte a korai magyar kálvinizmus lengyelországi kapcsolatait és hangsúlyozta, hogy Pál apostol leveleinek első nyomtatott magyar fordítása 1533-ban Krakkóban jelent meg, ahol sok magyar diák is tanult. Bertalan Tamásnak a magyarországi keresztény egyházak helyzetét vázoló cikkében is szó esett a Kollégiumról, és megint megjelent annak fotója. Csohány János *Reformátusok Magyarországon* c. történelmi visszatekintésének bevezető mondatában – a szocialista táborban akkor szokatlan módon – leírta, hogy a Kárpát-medencében több mint három millió református magyar él, akik közül sokan a vallási tolerancia hívei és a függetlenségi harcok résztvevői voltak.

1984-ben a *Jednota* interjú készített Kürti Lászlóval (1931–2013), a Tiszáninneri Egyházkerület püspökével, aki korábban a Debreceni Teológiai Akadémia professzora és a Kollégium főigazgatója volt. A *Reformátusok Lapja* főszerkesztőjének társaságában néhány lengyelországi gyülekezetet is meglátogatott.

Három esztendővel ezután a lap hírt adott a Debrecenben rendezett református-pravoszláv dialógusról, 1989-ben pedig közzétette Kocsis Elemér (1926–2009) püspökkel, a magyarországi zsinat elnökével folytatott beszélgetés szövegét. Napjainkban is megszívlelendő az interjú címe: *Az egyháznak ismét a társadalom lelkiismeretévé kell válnia*. Javító szándékú

programjának vázolását követően így nyilatkozott: „Elismeréssel üdvözöljük a társadalmunkban végbement demokratikus változásokat és erkölcsileg támogatni akarjuk azokat”. Beszélt a gyülekezeti életben és a lelkészképzés terén szükséges változtatásokról, valamint a családok erkölcsi erősítéséről. Úgy vélte, kell egy az egyházi vezetést ellenőrző testület, és az addigaknál kisebb mértékben szabad beleszólni a politikába. Védni kell a lelkiismereti szabadságot, mert csak úgy lehet megszabadulni a rossz példáktól. Ugyanebbe a folyóiratzámba bekerült az a hír, hogy az addigi budapesti püspöknek, Tóth Károlynak le kellett mondania tisztségéről. Arról is tájékoztatott, hogy a protestáns egyházi vezetők tiltakoztak a magyarság romániai elnyomása ellen, valamint hogy milyen változásokat terveznek a magyar református közösségekben.

1991-ben a lengyelországi olvasók megtudhatták, hogy a négy egyházkerület közül csak a Debrecen székhelyű élén maradt meg a korábbi püspök. Ugyanebben az esztendőben a varsói református sajtóorgánum hírt adott az első magyar bibliafordítás 400. évfordulója alkalmából tartott ökumenikus istentiszteletről, megemlítve, hogy ilyen rendezvényen először vett részt a magyar katolikus egyház prímása. Egy másik szám szerint nagy jelentőségű II. János Pál pápa debreceni látogatása, az, hogy megkoszorúzta a gályarabok emlékoszlopát.

1997-ben a *Jednota* közölte a Protestáns Világszövetségnek a Nagytemplomban tartott gyűlésén részt vevő lengyel lelkész terjedelmes beszámolóját, aki emlékeztetett 1849-re, a kálvinista egyházzal összefonódott város függetlenségi örökségére. E folyóirat szám borítóján – immár hagyományosan, de a lengyelek számára is az erős magyar reformátusság jelképeként – ismét a Nagytemplom látható.

2003-ban a *Jednota* e sorok írójának a lengyel- és magyarországi református egyház és szellemiség kutatásáról szóló gondolatait tette közzé, amelyek előzőleg nyelvünkön is olvashatók voltak egy tanulmánykötetben, mégpedig ilyen címmel: *Miért „rosszabb” a lengyel kálvinista? (Mir – susne – xum. Tanulmányok Hoppál Mihály tiszteletére. II. kötet. Szerk.: Csonka-Takács Eszter et al. Budapest, 2002).* Egy évvel később ugyancsak ő írt tanulmányt a Varsói Tudományegyetem által kiadott kötet (*Dwudziestowieczność. Szerk.: Dąbrowski, Mieczysław – Wójcik, Tomasz*) számára, amelynek magyar változata, *A reformátusok „mássága” és „idegensége” a XIX–XX. századi lengyel nyelvben és irodalomban, az Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában* c. tanulmánygyűjteményben (szerk.: Nagy Sándor István, Budapest, 2006) látott napvilágot. A lengyel református folyóirat egyik 2005-ös számában ismertettük a már említett reneszánszkori alkotó, M. Rej magyarországi fogadtatását (*Czy na Węgrzech znają Reja?*).

A lengyelországi kálvinisták folyóiratában ezután legfeljebb említészerűen fordul elő debreceni vagy sárospataki reformátusokhoz köthető esemény vagy adat. E szöveg papírra vetőjének egy Debrecenben 2008-ban tartott konferencián elhangzott előadása megjelent angolul (*Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society in Europe*, szerk.: Kovács Ábrahám, 2009.), de ott nem kerültek szóba 2006 utáni kapcsolatok.

Meglepő, hogy közel egy évtized óta a *Jednota* nem tett közzé jelentősebb anyagot a lengyel és magyar református kötelékekről. Az interneten természetesen azóta is találunk lengyel nyelvű anyagokat a kálvinista Debrecenről, a Nagytemplomról és a Kollégiumról, valamint Sárospatak református múltjáról és jelenéről. Egy honlap az ottani Kollégium országos jelentőségéről szól. Közli, hogy a tanítóképző főiskola – ma már egyetemi kar – névadója az egykor a városban működő Comenius. Az ő munkásságát is dokumentálja az iskolamúzeum. Az ősi gimnázium iskolakertjéről azt írja, ritkaság, hogy hasonló egy település közepén másutt nem igen található. Megállapítja, hogy a Nagykönyvtár Magyarország egyik legnagyobb ilyen intézménye, félmillió kötettel. 1945-ig (vagy csak 1944-ig?) – tegyük mi hozzá, amíg a szovjet

katonaság egy budapesti banktrezorból, ahol éppen a biztonságos megőrzés végett tárolták, el nem vitte – 1708-tól itt volt az első lengyel biblia, amely Zsófia királyné (1405 körül–1461), II. Jagelló Ulászló lengyel-litván uralkodó (1386–1434) özvegye, III. Várnai, nálunk I. Ulászló lengyel, majd magyar király (1440–1444) anyja megbízásából a 15. század közepén íródott. Most csak másolata van a könyvtárban. Az interneten a *Biblia królowej Zofii* elnevezés szerepel, de 1930-as krakkói kiadásának címe *Biblia szarospatacka*, sőt zárójelben még az 1965-ös wrocławiban is ott van a *szarospatacka* jelző.

Áttekintésünk bizonyára nem teljes, feltehetően a magyar református vagy más egyháztörténeti folyóiratokban és az interneten is találhatnánk más adatokat a kálvinista kapcsolatokról. Hogy egyesek tudnak a cívisváros református jellegéről, bizonyítja egy lengyel költő, a magyar irodalmat is fordító, a Hajdú-Bihar megye számára testvéri közigazgatási egységben, a Lublini vajdaságban élő Bohdan Zadura (szül. 1945) verse. A *Debreceni aprópecsenye*. Egy sora Kovács István fordításában így hangzik: „(...) a kálvinista város utcáit róttuk”. Ez szintén olvasható egy lengyel nyelvű honlapon.

Felhasznált irodalom (a szerző *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk*. Budapest, 2009. kötetének hivatkozásain kívül):

Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski, t. 1. A-H. Varsó, 2000.

Hermann Péter (főszerk.): MTI Ki kicsoda 2006. Budapest, 2005.

Hopp Lajos: A felszabadító háborúk tükröződése a lengyel irodalomban = Irodalomtörténeti Közlemények, XC. évf. 3. szám, 1986.

Kovács Endre: Comenius pataki éve; A krakkói egyetem és a magyar művelődés. In: Uó: Népek országútján. Budapest, 1972.

Kovács Endre: A krakkói egyetem magyar diákjai. In: Uó: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Budapest, 1973.

Makkai László: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. In: Szendrey István (szerk.): Debrecen története 1693-ig. 1. kötet. Debrecen, 1984.

Murányi János: Debrecen lexikon. Debrecen, é. n. (legkésőbb 2011).

Mikolaj Rej: Pieśni. Varsó, 2005.

Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598). Debrecen, 2004.

Szabó András: Melanchtontól Lipsiusig. (Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598) = Irodalomtörténeti Közlemények, XC. évf. 5. szám, 1986.

Varjas Béla: A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok. In: Csapláros István et al. (szerk.): Tanulmányok a magyar-lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969.